

HANNA AUGUSTYNIAK

ROLA RODZINY W TRANSMISJI KULTURY REGIONALNEJ I JEJ WPŁYW NA PROKREACJĘ

I. UWAGI WSTĘPNE

Międzypokoleniowy przekaz kultury należy do tych problemów, którym zajmowało się wiele dyscyplin naukowych, zwłaszcza zaś socjologia i etnografia. Socjologia koncentrowała się głównie na zagadnieniu podobieństw i różnicowań wybranych wartości znamienych dla następujących po sobie pokoleń. Etnografia zaś w sposób monograficzny badała i oceniała zakres elementów kultury, które mimo zmieniających się generacji przetrwały w życiu społeczności lokalnych, jak i tych elementów, które poprzez umasowienie kultury ze społeczności tych zostały wyparte. Problem przekazu kulturowego nie był w ogóle przedmiotem zainteresowań demografii, a demografii rodziny w szczególności. W dobie poszukiwań kompleksu uwarunkowań procesu rozrodczości, gdy szczególnego znaczenia wśród czynników kształtujących postawy i zachowania prokreacyjne rodzin nabierają czynniki psychosocjologiczne, ze wszech miar celowym wydaje się rozpatrzenie tego zagadnienia w aspekcie kulturowych zależności. Istota problemu tkwi w odpowiedzi na kilka podstawowych pytań:

- na ile kultura jako całość oraz w rozbiciu na elementy nań składające się dotyka zagadnień prokreacyjnych,
- jaka jest rola kultury narodowej i jej poszczególnych subkultur w formowaniu procesu prokreacji i jego różnicowania,
- jak dalece transmisja kultury określa międzygeneracyjne podobieństwa i odmienności w postawach i zachowaniach prokreacyjnych rodzin, a więc w jakim stopniu dzieci wzorują się na rodzicach i grupach społecznych, z których wyszli, w kształtowaniu modelu własnej rodziny,
- jaką rolę pełni rodzina w procesie transmisji głównie kultury regionalnej.

Wyczerpujące odpowiedzi na tak postawione pytania nie będą mogły być udzielone dopóty, dopóki nie zostaną podjęte kompleksowe badania o interdyscyplinarnym charakterze. W dotychczasowych bowiem badaniach kulturowych prowadzonych czy to przez socjologów, czy też etno-

grafów, pomijano aspekt demograficzny bądź uwzględniano go w bardzo wąskim zakresie. W tej sytuacji interpretowanie i uogólnianie wyników istniejących dociekań obu dyscyplin przez demografów jest znacznie ograniczone, a to zarówno ze względu na ich niespójność czasową jak i przestrzenną, głównie zaś poprzez odmienne pod względem zakresu, jak i treści włączanie zagadnień związanych z życiem rodziny w orbitę zainteresowań obu dyscyplin.

Prezentowane poniżej rozważania stanowią próbę sformułowania problemu, jak i wstępnych rozważań teoretycznych prowadzonych na pograniczu trzech dyscyplin naukowych: etnografii, socjologii i demografii. Celem ich nie jest ostateczne rozstrzygnięcie problemu, lecz raczej zasygnalizowanie zasadności stawiania tak sformułowanych pytań, by rzucić światło na wciąż otwarty problem czynników kształtujących postawy i zachowania prokreacyjne rodzin. Prowadzone rozważania nie przesądzą ostatecznych ustaleń i stwierdzeń, z którymi poczekać musimy do momentu przeprowadzenia zakrojonych na szeroką skalę interdyscyplinarnych badań empirycznych.

II. KULTURA A PROKREACJA

Istnieje spójność koncepcji kultur-stosowanych w antropologii, etnografii i socjologii. Globalne antropologiczne rozumienie kultury wyraża z etnologicznych i etnograficznych tradycji i szeroko przyjęte jest również w socjologii¹. Kultura w jej antropologicznym znaczeniu obejmuje zarówno przedmioty stanowiące wytwory i obiekty ludzkiej działalności jak i same działania, a także stany psychiczne człowieka, postawy, dyspozycje, nawyki, które stanowiąc rezultat wcześniejszych oddziaływań stają się przygotowaniem i warunkiem przyszłych działań². W obrębie kultury więc znajduje się zachowania ludzkie podporządkowane wspólnym społecznym wzorom i modelom³.

Współczesne ukierunkowanie metodologiczne w etnografii zrodziło holistyczny, integralny pogląd na kulturę. Ujmuje on kulturę jako system, czerpiąc swój pierwowzór z humanistycznej teorii poznania wiążącej obiekt poznania ze światem postaw i wartości. W etnografii kultura pojmowana jest zarówno niewartosciująco, relatywistycznie, jak też syntetycznie i systemowo. Swym zakresem obejmuje zarówno zachowania ludzkie, jak i wytwory tych zachowań, a także relacje zachodzące między jednymi a drugimi. Istotną cechą kultury jest to, iż tworzy odpowiednio ustrukturalizowany system funkcjonujący w łączności z ży-

¹ A. Kłoskowska, *Społeczne ramy kultury*, Warszawa 1972, s. 13.

² A. Kłoskowska, *Socjologia kultury*, Warszawa 1981, s. 34.

³ A. Kłoskowska, *Kultura masowa*, Warszawa 1980, s. 29

ciem określonej społeczności. W etnograficznych badaniach zachowań ludzkich uwypukla się aspekt ich kulturowego pochodzenia i powiązań, zachowań z funkcjonowaniem w określonej społeczności wzorów kulturowych i symboli oraz leżących u ich podstaw wartości⁴.

Kultura całego społeczeństwa w określonych aspektach różnicuje się przestrzennie bądź grupowo tworząc specyficzne subkultury. W ramach kultury całego społeczeństwa wyodrębnia się kulturę ludową, pod pojęciem której rozumiemy kulturę wytworzoną przez warstwy chłopskie, plebs miejski oraz klasę robotniczą⁵. Powiązania między obiema kulturami przybierały charakter zależności bądź jednostronnych, bądź dwustronnych, o charakterze sprzężeń zwrotnych. Kultura całego społeczeństwa kultywowana jest w sposób świadomy przez uczonych, filozofów, teologów i literatów, a jej przekaz jest zinstytucjonalizowany. Kultura ludowa nie korzysta w swym przekazie ze środków technicznych, ale poprzez bezpośrednią tradycję wnika w życie określonej społeczności. W odróżnieniu od kultury całego społeczeństwa charakteryzującej się znacznym ujednoliceniem przestrzennym, kultura ludowa jest zróżnicowana i można mówić o jej regionalnych odmianach⁶. W ramach kultury społecznej o charakterze regionalnym znaleźć można określoną strukturę rodziny, sąsiedztwa czy wsi, a także specyficznie skonstruowany system wartości postaw i wzorów społeczno-kulturowych⁷. Kultura regionalna stanowi kryterium wyodrębniania grup regionalnych, w ramach których funkcjonują mniejsze jednostki: społeczność lokalna i rodzina. W życiu społeczności lokalnej i rodziny oraz procesach je kształtujących tkwią przesłanki zachowania regionalnego charakteru kultury, ale również jej ujednolicenia i przybliżenia do jednego wymiaru całego społeczeństwa.

Prześledzenie podstawowych stanów kultury pozwoli, jak się wydaje, na zasygnalizowanie ich wpływu na decyzje prokreacyjne par. Poszukując czynników różnicujących postawy i zachowania małżeństw ich genezę odnosimy do aspektów kultur regionalnych. Kultura ogólnonarodowa staje się czynnikiem umformizującym interesujące nas postawy i zachowania małżeństw. System wartości stanowiąc podstawowy człon każdej kultury determinuje poprzez system powiązań i sprzężeń z jej innymi stanami charakter kultury i sposób oddziaływania na społeczności znaj-

⁴ J. Burszta, *Etnograficzny punkt widzenia w badaniach nad rodziną*, w: *Metodologiczne problemy badań nad rodziną*, praca zbiorowa pod red. Z. Tyszkii, Poznań 1980, s. 64. Por. też J. Burszta, *Dwa modele etnograficznej monografii wsi*, Lud t. 53, 1969, s. 156-157.

⁵ J. Burszta, *Wartości kultury ludowej w społeczeństwie socjalistycznym*, Lud t. 61, 1977, s. 6.

⁶ J. Burszta, *Kultura ludowa — kultura narodowa, Szkice i rozprawy*, Warszawa 1974, s. 14-15, 99-100

⁷ Ibidem, s. 134

dujące się w jej zasięgu. Problematyką wartości zajmuje się szereg dyscyplin społecznych. Szczególnie interesują nas podejścia wiążące pojęcie wartości z jednostką oraz ze społeczeństwem, a więc definicje stosowane w psychologii społecznej, socjologii i antropologii kulturowej. Z psychologicznego punktu widzenia wartości stanowią element systemu przekonań jednostki. Posiadają w tym systemie charakter centralny. Wartości stają się dla jednostki celami, a nie środkami. Wartość może również być przekonaniem o tym jak jednostka powinna lub nie powinna postępować, przekonaniem orzekającym co jest stanem docelowym wartym lub niewartym osiągnięcia.

Socjologiczne definicje to te, które umieszczają wartości w kontekście życia społecznego, środowiska społecznego, grupy lub warstwy społecznej, do której jednostka należy i które warunkują sposób myślenia, odczuwania i reagowania swych członków. J. Szczepański uznaje za wartość „dowolny przedmiot materialny lub idealny, ideę lub instytucję, przedmiot rzeczywisty lub wymaginowany, w stosunku do którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisują mu ważną rolę w swoim życiu i dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus. Wartościami są te przedmioty, które jednostkom i grupom zapewniają równowagę psychiczną, dają zadowolenie, dążenie do nich lub ich osiągnięcie daje poczucie dobrze spełnionego obowiązku, lub też które są niezbędne do utrzymania wewnętrznej spójności grupy, jej siły i jej znaczenia wśród innych grup”⁸. Wartości tworząc hierarchiczny system odgrywają decydującą rolę w zachowaniu tożsamości jednostki i grupy. Istnieją wartości natury ogólnej, które nadają sens istnieniu jednostki lub grupy i bez nich jednostka i grupa nie mogłaby istnieć lub w sposób pełny rozwijać się. Do najistotniejszych wartości L. Dyczewski zalicza takie kategorie, jak: miłość, wolność, sprawiedliwość, Bóg, ojczyzna, rodzina, dziecko. Inne wartości, bardziej szczegółowe, są także ważne w życiu codziennym, jednak w procesie utrzymania oraz rozwoju życia jednostki i grupy pełnią, w porównaniu z wymienionymi wcześniej, rolę wspomagającą. Zarówno jednostka, jak i określona grupa społeczna posiadają immanentny dla siebie, mniej lub bardziej spójny i uzasadniony, system wartości, w którym każda konkretna wartość ma specyficzne znaczenie i pełni nieco inną rolę⁹. Hierarchizacji podlegają dobra materialne i kulturalne, cechy ludzi oraz ich postępowanie, cele życiowe i normy postępowania. U podstaw tej hierarchizacji na ogół leży mniej lub bardziej uświadomiony zespół poglądów na świat, zarówno świat i ludzi, jak i świat przyrody. Posiadając określony system wartości jednostka usiłuje jedne wartości realizować czy to w życiu swoim i swoich najbliższych, czy też w życiu szerszych zbiorowości społecz-

⁸ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 97 - 98.

⁹ L. Dyczewski, *Rodzina polska i kierunki jej przemian*, Warszawa 1981, s. 227.

nych, albo wręcz całego społeczeństwa, nawet w najszerszym rozumieniu tego słowa, z innych wartości gotowa jest w swych dążeniach zrezygnować na rzecz tych wartości, które w jej pojęciu są czy to ważniejsze, czy to jedynie możliwe dla niej do osiągnięcia¹⁰. Usytuowanie w hierarchii wartości grupy regionalnej, społeczności lokalnej i wreszcie rodziny, kategorii związanych z tworzeniem i rozwojem rodziny, stanowi wspólną płaszczyznę dla problematyki kulturowej i prokreacyjnej. Uzasadnienia i motywacje decyzji małżeńskich sięgają swymi korzeniami w świat wyznawanych wartości. Wartości stanowią rdzeń życia społecznego, sposobu istnienia i bycia społecznych zbiorowości. Wartości są z kolei podstawą tworzenia i funkcjonowania norm społecznych, które są partykulacją oczekiwań grupy w stosunku do zachowań jednostki. One formułują nakazy i powinności, mają do dyspozycji kary i nagrody społeczne, zapewniają zgodność zachowania z istniejącymi w danym społeczeństwie wartościami. Wartość więc nie jest jedynie funkcją preferencji, konieczne jest jeszcze jej uzasadnienie moralne, estetyczne lub intelektualne. U podłoża wartości leży utrzymujące się w danej grupie społecznej i społeczeństwie przekonanie o tym, czego należy pragnąć. Wartości odzwierciedlają cele grupy, przyczyniają się do jej wewnętrznej spójności.

Koncepcje antropologiczne mają za przedmiot swych dociekań te wartości kulturowe, które są uznawane przez wszystkich lub prawie wszystkich członków społeczeństwa i abstrahują od wartości charakterystycznych dla określonych subkultur istniejących w danym społeczeństwie. Z punktu widzenia interesujących nas powiązań kulturowo-prokreacyjnych wartości w antropologicznym znaczeniu stają się czynnikiem uniformizmu, a nie dyferencjacji postaw i zachowań małżonków odnośnie do wielkości rodziny.

Swoistość kulturowa grup regionalnych charakteryzuje się specyficznymi dla nich hierarchiami wartości. Wartości naczelne, zasadnicze takie jak miłość, Bóg, rodzina, dziecko w sposób ścisły wpływają na powiązania procesu prokreacji z kulturą grupy. Powiązanie to znajduje swój wyraz w postawach rodzicielskich członków określonej grupy regionalnej. Postawy bowiem są pochodną wartości¹¹. Ich związek z wartościami wynika też z integralnego charakteru kultury. Zgodnie z koncepcjami socjologicznymi postawę człowieka wobec przedmiotu stanowi ogół względnie trwałych dyspozycji do oceniania tego przedmiotu i emocjonalnego nań reagowania, a także towarzyszące tym emocjonalno-oceniającym dyspozycjom względnie trwałe przekonanie o naturze i właściwościach tego przedmiotu i dyspozycje do zachowania się wobec nie-

¹⁰ Z. Tyszka, *Spółeczna przynależność rodziny a sytuacja rodzinna dziecka*, w: *Rodzina i dziecko*, praca zbiorowa pod red. M. Ziemskiej, Warszawa 1979, s. 289.

¹¹ S. Mika, *Psychologia społeczna*, Warszawa 1981, s. 214-215.

go¹². Postawy demograficzne stanowią część społecznych postaw jednostki. Postawy prokreacyjne oznaczając emocjonalny stosunek do urodzenia dziecka wyrażają się w kategoriach pozytywnych bądź negatywnych¹³, rodzą się na gruncie wyznawanych naczelnych wartości i w ten sposób odgrywają w życiu jednostki i grupy szczególne znaczenie. Łączą się bowiem ściśle z pytaniem o sens ludzkiego życia i ludzkiej działalności. W kompleksie kultury regionalnej mieszczą się także moralność, zwyczaje i obyczaje. Mają one charakter normatywny. Istnieją wyłącznie dlatego, że przeważająca część danej społeczności nadaje im charakter obowiązujący. Mają zazwyczaj również poparcie tradycji. Ich charakter bywa silnie przymuszający. Jednakże jako sankcje nie występują przepisy prawa, lecz wielka różnorodność nieformalnych presji społecznych. Nie poddają się wpływom, stąd wynika ich cecha jaką jest bardzo powolne uleganie zmianom. Siła obyczajów i zwyczajów tkwi w ich konserwatyzmie¹⁴.

Częścią składową regionalnej kultury o charakterze społecznym są również wzory i modele małżeństwa oraz rodziny. Mówiąc o wzorach i modelach rodziny bierzemy pod uwagę sferę określonych prawidłowości w zakresie zachowań małżeńsko-rodzinnych i wyobrażeń postulujących te zachowania. Tak więc terminem „wzór” określamy za D. Markowską regularności wyznaczające względnie trwałą strukturę powtarzających się zachowań ludzkich uwarunkowanych czynnikami społeczno-kulturowymi¹⁵. Model ma znaczenie bardziej deklaratywne. Pod pojęciem modelu A. Kłoskowska rozumie normy i wyobrażenia na temat właściwego zachowania, konstruowane przez uczestników badanych systemów społecznych¹⁶. Model wyrażając postulat łączy się z przyszłością, to jednak kształtuje się również w oparciu o przeszłość. Powiązany jest więc ze wzorem.

Aczłowiek tak szczegółowy element kultury jak postawy i zachowania prokreacyjne nie był uwzględniany w etnograficznych i socjologicznych rozważaniach nad kulturą i jej komponentami, to jednak kompleksowość kultury i jej funkcjonalny charakter, a także elementy nań skradające się — głównie hierarchie wartości i postawy oraz systemy

¹² S. Nowak, *Pojęcie postawy w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*, w: *Teorie postaw*, Warszawa 1973. s. 23.

¹³ S. Żyromski, *Rozrodczość a środowisko*, Warszawa 1975, s. 214.

¹⁴ J. Wiatr, *Spółeczeństwo. Wstęp do socjologii systematycznej*, Warszawa 1964, s. 75 - 80.

¹⁵ M. in. D. Markowska, *Małżeństwo w tradycyjnej i współczesnej kulturze wiejskiej*, w: *Studia z zakresu socjologii, etnografii i historii ofiarowane Kazimierzowi Dobrowolskiemu*. Kraków 1972. s. 174. Podobnie F. Adamski pojęciu „wzór” przypisuje konkretnie ukształtowaną bądź kształtującą się rzeczywistość codziennego życia rodziny (F. Adamski, *Małżeństwo i rodzina*. Lublin 1980, s. 7).

¹⁶ A. Kłoskowska, *Wzory i modele w socjologicznych badaniach rodziny*, *Studia Socjologiczne* 1962, nr 2(5), s. 37 i 44.

normatywny i sankcji, włączają zagadnienia prokreacyjne w zasięg kultury w różnych jej przejawach, przede wszystkim zaś w zasięg kultury regionalnej ze względu na jej różnicujące oddziaływanie. Możemy, jak się wydaje, mówić o etnograficznym czynniku kształtującym postawy prokreacyjne rodzin. Przez czynnik ten rozumiemy kompleks elementów o charakterze kulturowym, przy czym uwzględniamy tu funkcjonalnie spojęne elementy kultury regionalnej o charakterze duchowym, które kształtują system przekonań człowieka, a więc systemy i hierarchie wartości, normy społeczno-moralne, określone treści myślowe, obyczaje, wzory i modele skupione wokół kategorii rodzina i dziecko.

III. FUNKCJA RODZINY W MIĘDZYPOKOLENIOWYM PRZEKAZIE KULTURY

W naszych rozważaniach nie sposób pominąć dynamiczny aspekt kultury. Każda aktualnie istniejąca kultura ma swoje oparcie w dziedzictwie przeszłości¹⁷. Dziedzictwo to obejmuje zarówno elementy powstałe w epokach odległych jak i bliskich. Zmieniające się warunki bytu, które inspirują nowe dążenia i tęsknoty, sprawiają, że życie każdego pokolenia przebiega nie tylko pod naciskiem dziedzictwa. Każde pokolenie wnosi w dorobek kulturowy nowe wartości i osiągnięcia. Wzajemny stosunek elementów starych i nowych w kulturze zależy od rytmu rozwojowego właściwego danej kulturze w określonej epoce.

Proces dziedziczenia kultury i jej transmisji stanowi implikację aprobowania i uznawania przez kolejne pokolenia wartości własnej kultury, a więc wartości pokoleń minionych. Wszelką spuściznę, którą ustępujące generacje przekazują pokoleniom wchodzącym w życie określa się mianem tradycji¹⁸. Obejmuje ona dziedzictwo przeszłości zarówno materialne, jak i niematerialne odpowiednio wartościowane, i stąd przekazywane następnym pokoleniom w sposób selektywny¹⁹. Niezmiennność tradycji, a zatem kultury, występowała w izolowanych społeczeństwach, jakimi były np. dawne społeczności wiejskie. Mechanizm selekcji natomiast nasila się w społeczeństwach cywilizujących się, gdzie silne działanie czynników zewnętrznych i wewnętrznych danej prupy przyspiesza proces starzenia się określonych elementów kultury i pojawienia się nowych wartości. W dowolnie wybranym okresie historycznym, z różnym jednak natężeniem, dochodziło do swoiste i konkurencyjności „starego” z „nowym”²⁰. Trwałość każdej kulturze nadają przyjęte i zobiektywizo-

¹⁷ K. Dobrowolski, *Studia nad teorią kultury ludowej*, Etnografia Polski t. IV, 1961, s. 15- 16.

¹⁸ K. Dobrowolski, *Studia nad życiem społecznym i kulturą*, Warszawa 1966, s. 77.

¹⁹ J. Burszta. *Kultura*, s. 342.

²⁰ Ibidem, s. 343, 344.

wane wartości. Z racji selektywności przekazu ulegają one nieuniknionym zmianom, jednak część z nich, zwłaszcza wartości nadrzędne charakteryzują się swoistą inercją. Nie wpływają na nie zmiany zachodzące w społeczeństwie²¹. W trwałości wartości nadrzędnych, zasadniczych dopatrywać się możemy przesłanek międzygeneracyjnych analogii podstaw rodzicielskich.

W określonej społeczności istnieje, dzięki tradycji, poczucie wspólnoty, oparcia, bezpieczeństwa poprzez własny język, nawyki, zwyczaje, formy obrzędowe, wspólne postawy uczuciowe, wzory moralne, idee itd. Zależność pomiędzy grupą a jej tradycją ma charakter sprzężenia zwrotnego. Integracja i spójność oraz nacisk grupowy determinują szybkość i kierunek transmisji kultury²². Z drugiej znów strony specyficzny kompleks wartości tradycyjnych wpływa na charakter i jedność grupową. Struktura psychiki człowieka determinuje stałość ludzkich postaw wobec przeszłości. Staramy się bardziej akceptować formy, które uznajemy za swoje, bliskie i znane niż nowe formy. Można powiedzieć, że potrzeba stabilizacji, bezpieczeństwa i ładu przyczynia się do wykształcenia postawy konformistycznej²³.

Istotną cechą dokonującej się transmisji kultury jest jej społeczny kontekst. Faktycznym nosicielem tradycji są grupy stanowiące elementy środowiska społecznego jednostki. Środowisko społeczne wyznacza ramy przekazu. Dokonuje się on w każdej instytucji: szkole, kościele, klubie młodzieżowym, wojsku itd. Jednakże najważniejsza rola w procesie przekazu tradycji przypada rodzinie. Ona bowiem oferuje swoim członkom pierwowzór przekazów międzygeneracyjnych. Rodzina w transmisji tradycji pełni rolę środowiska wewnętrznego, podczas gdy inne instytucje społeczne występują w roli środowiska zewnętrznego. W kręgu rodzinnym przebiega pierwszy poziom ukulturowienia, jednakże przekazywane tradycyjnie treści odnoszą się nie tylko do samego kręgu rodziny, ale również kręgów i grup zewnętrznych²⁴. Jest ona przekątnikiem dziedzictwa kulturowego szerszej zbiorowości²⁵. Nie sposób analizować procesy zachodzące w rodzinie wyodrębniając ją ze społeczeństwa i jego zróżnicowań regionalnych wyznaczających swoistość praw i wzorów kulturowych²⁶. Z punktu widzenia transmisji kultury istotnym jest, że rodzina stanowi mikrośrodowisko, które najwyraźniej odbija kulturę społeczności lokalnej. Rodzina bowiem jako ważna instytucja posiada włas-

²¹ A. Lipski, *Problemy transmisji kultury*, Lud t. 64, 1980, s. 131.

²² Ibidem, s. 142.

²³ B. Januszkiewicz, *Tradycja jako kategoria etnologiczna*, w: *Tradycja i przemiana. Studia nad dziejami i współczesną kulturą ludową*, Poznań 1978, s. 64.

²⁴ Ibidem, s. 66.

²⁵ F. Adamski, *Socjologia małżeństwa i rodziny*, Warszawa 1982, s. 55.

²⁶ Z. Jabłonowska, *Rodzina w XIX i na początku XX w.*, w: *Przemiany rodziny polskiej*, praca zbiorowa pod red. J. Komorowskiej, Warszawa 1975, s. 52.

ny system norm społeczno-moralnych, określonych wzorów kulturowych, treści myślowych, zachowań symbolicznych oraz adekwatnych do nich wytworów materialnych, a więc tych elementów, które wchodzą w proces podstawowej socjalizacji i enkulturacji człowieka²⁷. Funkcja socjalizacyjna stanowi jedną z podstawowych funkcji, jakie pełni rodzina²⁸. Polega ona na przygotowaniu do ról i pozycji społecznych w różnych zbiorowościach, grupach i instytucjach²⁹. W procesie socjalizacji następuje przekazywanie młodemu pokoleniu zwyczajów, obyczajów, kształtowanie świata wartości moralnych i wartości kultury oraz kontrolowanie postępowania członków³⁰. Grupa rodzinna poprzez socjalizację przygotowuje też młode pokolenie do pełnienia ról przyszłych rodziców³¹. Poprzez socjalizację zagwarantowana jest trwałość i kontynuacja kulturowa, a także rozwija się poczucie zakorzenienia w kulturze regionu³². Zakorzenienie w kulturze regionu ściśle związane jest z przekazem, poprzez socjalizację, kultury grupy regionalnej. W dziedzictwie kulturowym oraz w mechanizmie jego działania szczególna rola przypada systemem wartości. Socjalizacja zapewnia internalizację systemu wartości, przez co staje się on wewnętrzną własnością jednostek, a jednocześnie wspólną własnością i cechą grupową. Poprzez mechanizm socjalizacji i internalizacji grupa nabiera spójności, a także odrębności w stosunku do innych grup³³.

W odróżnieniu od oddziaływań socjalizujących innych instytucji i grup proces ten jest w rodzinie najbardziej długotrwały. Dziecko pozostaje w rodzinie na ogół od urodzenia do momentu całkowitego usamodzielnienia, a więc osiągnięcia wieku 20 - 25 lat³⁴. Znacząca rola rodziny w socjalizacji młodego pokolenia ma również uzasadnienie w sile emocjonalnych związków dziecka z rodzicami, intymności tych związków, a także zależności biologicznej, psychicznej i społecznej dziecka od rodziców.

Równolegle z pierwotną socjalizacją w rodzinie odbywa się proces socjalizacji wtórnej, polegający na przyjęciu znaczeń rzeczywistości spo-

²⁷ J. Burszta, *Etnograficzny punkt*, s. 64.

²⁸ Poza funkcją socjalizacyjną rodzina pełni funkcje: materialno-ekonomiczną, opiekuńczo-zabezpieczającą, prokreacyjną, seksualną, legalizacyjno-kontrolną, klasową, kulturalną, rekreacyjno-towarzystwą, emocjonalno-ekspresyjną. Por. Z. Tyszką, *Socjologia rodziny*, Warszawa 1974, s. 25.

²⁹ M. Latoszek, *Socjologiczny aspekt badań nad wychowaniem w rodzinie*, w: *Metodologiczne*, s. 177.

³⁰ M. Ziemska, *Wpływ przemian funkcji rodziny na socjalizację dzieci*, w: *Rodzina*, s. 156.

³¹ M. Jarosz, *Rodzina polska lat siedemdziesiątych, (Wstęp)*, Warszawa 1982, s. 5.

³² L. Dyczewski, *Rodzina*, s. 37, 253.

³³ J. Burszta, *Kultura*, s. 342.

³⁴ K. Ostrowska, *Systemy wartości i wzory osobowe młodzieży z patologicznych środowisk rodzinnych*, w: *Rodzina*, s. 249.

łecznej w jej zinstytucjonalizowanym zróżnicowaniu społecznym. Socjalizacja wtórna w dużym stopniu uzależniona jest od struktury społeczeństwa, jego celów oraz kultury. W procesie jej uczestniczą grupy rówieśnicze, szkoła, instytucje kulturalne, wojsko i wreszcie o dużej sile oddziaływania środki masowego przekazu. W procesie transmisji kultury i jej przeobrażeń rola środków masowego przekazu jest szczególna. One bowiem upowszechniają nowe idee, propagują określone poglądy, a w konsekwencji także i wzory zachowania, w większości zgodne z polityką społeczną grupy rządzącej. Środki masowego przekazu formułują też treści przekazu dotyczące wielkości rodziny i jej modelu. Trudno jest jednak wyznaczyć zakres propagandowego działania, a tym bardziej skuteczności wpływu na społeczeństwo, grupę i rodzinę. Nie zmienia to faktu olbrzymich możliwości środków masowego przekazu w sferze kulturowej³⁵.

Monokulturowy wpływ środków masowego przekazu znajduje naturalną barierę w rodzinie. Szczególnie współczesna rodzina będąc wspólnotą intelektualną i moralną stanowi istotny pomost między społeczeństwem jako całością a jednostką i w ten sposób kształtuje opinie i postawy poprzez ustalanie zakresu, charakteru i partycypacji kulturalnej swych członków. Różnorodne treści emitowane przez radio, telewizję i inne środki masowego przekazu trafiają nie do odosobnionej jednostki lecz rodziny, która poddaje je selekcji³⁶. W procesie przeobrażeń społecznych rodzina może pełnić zarówno rolę ich podmiotu jak i przedmiotu³⁷. Rodzina będąc przedmiotem oddziaływań występuje w charakterze zmiennej zależnej, a procesy dotyczące jej stanowią funkcję zmian zachodzących w makrowymiarach społeczeństwa. Z drugiej strony występując jako podmiot rodzina pełni rolę zmiennej niezależnej implikującej wiele zjawisk i procesów. Rodzina — „podmiot” wywiera przemożny wpływ na kształtowanie się postaw, aspiracji życiowych, systemów wartości i osobowości ludzkich. Rodzina łączy obie funkcje i w rzeczywistości nie jest ani wyłącznie bierną grupą pozbawioną własnego dynamizmu, ani też w zupełności niezależną od społeczeństwa, pozostaje w dialektycznym układzie ze społeczeństwem. Rodzina odgrywając w procesie przemian społecznych i kulturowych jednocześnie rolę przedmiotu i podmiotu bez większych trudności adaptuje się do zmieniającego się społeczeństwa, stosunkowo szybko przyswaja nowe właściwości, ale, co zasługuje na podkreślenie, może zachować w stosunku do niego określony dystans, pewną izolację. Izolacja ta polega na selektywnym wyborze kompleksu wartości, norm i wzorów zachowań rozpowszechnionych czy propagowanych, tych które akceptuje i odrzuceniu tych, które neguje. Izolacja jest wyrazem podmiotowości rodziny. Podmiotowość rodziny

³⁵ F. Adamski, *Małżeństwo*, s. 11.

³⁶ A. Kłoskowska, *Kultura*, s. 136.

³⁷ J. Szczepański, Wstęp, w: *Przemiany*, s. 9.

zapewnia jej zachowanie tożsamości i kontynuacji społeczno-kulturowej nawet w najbardziej zmiennych warunkach. Dzięki podmiotowości wreszcie może zostać zachowany w następujących po sobie generacjach analogiczny świat wartości, norm i wzorów zachowań, odrębny nawet w stosunku do najbliższego środowiska³⁸.

IV. UWAGI KOŃCOWE

Pełnienie przez rodzinę funkcji socjalizacyjnej oraz z jednej strony jej przedmiotowości, a z drugiej podmiotowości sprawiają, że jest ona ważną instytucją wspomagającą transmisję kultury ogólnonarodowej pozwalając równocześnie zachować jej regionalne oblicze. Transmisja kultury ogólnonarodowej korzystając głównie ze środków masowego przekazu ma silną tendencję do egalitaryzacji kulturowej. Transmisja kultury regionalnej bazuje zasadniczo wyłącznie na rodzinie, a tylko w nieznacznym stopniu wspomagana jest przez inne narzędzia. To, w jakim stopniu rodzina zakorzeniona jest w społeczności lokalnej, w kulturze regionalnej, przesądza los tej kultury, jej przetrwanie i oparcie się procesom umasowienia. Postawy rodzicielskie uzależnione od czynników kulturowych będą podlegały podobnym procesom. Umasowienie kultury upodabniać będzie wzory rodziny, z drugiej strony wzory te w zależności od stopnia zachowania odrębności kultur regionalnych podlegać będą dyferencjacji.

Czynnikiem zakłócającym niezmiennosć przekazu kultury regionalnej są migracje. Szczególna ich intensywność w Polsce w latach powojennych stała się poważnym czynnikiem perturbacyjnym procesu rozrodczości, który rzutuje na kształt rodziny głównie na terenach północnych i zachodnich Polski, jak się wydaje, do dzisiaj. Odpowiedź na pytanie, na ile czynnik etnograficzny kształtuje postawy i zachowania prokreacyjne rodzin jest trudna, wymaga bowiem odrębnych badań o charakterze interdyscyplinarnym. Jak dotąd empirycznych badań wiążących procesy kulturowe i prokreacyjne nie przeprowadzono ani na polu socjologii i etnografii, ani też demografii.

W demografii czynnik etnograficzny w takim rozumieniu jak to zostało przedstawione nie był uwzględniany. Stosunek do niezidentyfikowanego czynnika etnograficznego przybierał formę przypuszczeń. Posługiwano się najczęściej tylko wybranymi aspektami kultury, a nie jej funkcjonalnym kompleksem. D. Markowska odnosiła zróżnicowanie wzorów rodziny do kulturowych wzorów lokalnych — „bodźców inspirujących rodzinę do kształtowania swej struktury i funkcji poszukiwać należy zarówno w oddziaływaniu modeli upowszechnianych przez środki

³⁸ L. Dyczewski, *Rodzina*, 5. 12.

masowe wzorów rodziny miejskiej oraz we wzorach lokalnych”³⁹. S. Żyromski uważa, że tradycja jest jednym z czynników wpływających na ewolucję lub utrzymywanie się dawnych postaw prokreacyjnych ludności, gdyż dzięki niej przekazywane są z pokolenia na pokolenie obyczaje, poglądy, sposoby myślenia i zachowania oraz normy postępowania. Tradycja stanowi jeden z elementów kształtujących świadomość społeczeństwa również w sferze prokreacji i to przez swój transmisyjny charakter. Autor uważa, że tradycja jest także czynnikiem różnicującym postawy prokreacyjne⁴⁰. Jeden z najbardziej znanych i uznawanych współczesnych demografów A. Coale przypisuje regionom, wyodrębnionym w oparciu o kryterium kulturowe funkcję utrwalania wzorców rozrodczości, a również w określonych sytuacjach poprzez swoistość języka i kultury region staje się czynnikiem specyficznych przez swoją ograniczoność przemian rozrodczości⁴¹.

Przypuszczenie o kulturowym zróżnicowaniu płodności wysuwają demografowie radzieccy. L. E. Darski uważa, że u podstaw demograficznych zachowań bynajmniej nie leżą tylko motywy racjonalne, lecz istotna rola przypada tradycji. Wynika stąd konieczność analizowania systemów wartości i przesądów określonych ludzi i grup, aby zgłębić obecny i przyszły przebieg procesów demograficznych⁴². Ten sam autor raz jeszcze zwracając uwagę na rolę tradycji, kultury i obyczajów w kształtowaniu rodności i umieralności uważa, że dynamika procesów demograficznych uzależniona jest od tego, w jakim stopniu każde następne pokolenie będzie przejmowało poglądy i postawy poprzednich pokoleń⁴³.

Na trwałość postaw wynikających z tradycji regionalnej zwraca uwagę St. Ossowski. Autor ten pochodzeniu regionalnemu przypisuje olbrzymią rolę uważając, iż dzięki przekazywaniu z pokolenia na pokolenie elementów tradycji rodzinnej większy wpływ na jednostkę i jej postawy ma miejsce urodzenia jej rodziców niż miejsce urodzenia określonej jednostki⁴⁴.

Jedną z nielicznych prób badań empirycznych w Polsce podjął A. Jagielski⁴⁵. Uważa on, że wśród ludności Pobrzeża Kaszubskiego uży-

³⁹ D. Markowska, *Czynniki kształtujące przemiany w strukturze i funkcjach rodziny wiejskiej*, w: *Polityka ludnościowa. Współczesne problemy*, Warszawa 1973, s. 318.

⁴⁰ S. Żyromski, *Rozrodczość*, s. 25 - 26, 237.

⁴¹ A. Coale, *The Demographic Transition Reconsidered*, w: *International Population Conference IVSSP 1973, Liège 1973*, s. 67.

⁴² L. E. Darski, *Socjalno-psychologiczskie aspekty demograficznego powiedzenia i ich izuczenie*, w: *Problemy demografii*, Moskwa 1971, s. 168 - 169.

⁴³ L. E. Darski, *Reprodukcja ludności*, w: *Marksistowsko-leninowska teoria ludności*, praca zbiorowa pod red. D. J. Walentiewa, Warszawa 1978, s. 84.

⁴⁴ S. Ossowski, *Więź społeczna i dziedzictwo krwi*, w: *Dzieła*, t. II, Warszawa 1966, s. 183.

⁴⁵ A. Jagielski, *Małżeństwo i rodzina w szybko urbanizującej się społeczności na Pobrzeżu Kaszubskim*, *Studia Demograficzne* 1971, z. 25.

wanie języka kaszubskiego, jako wyrazu tradycyjnych postaw kulturowych i przynależności etnicznej, sprzyja wyższej dietności zarówno idealnej jak i zrealizowanej.

Zaprezentowane rozważania skupiają się wyłącznie na zasygnalizowaniu problemu. Podjęta próba sformułowania przypuszczalnych zależności stanowi fragment powstały na tle szerszych studiów teoretyczno-empirycznych prowadzonych aktualnie w ramach problemu węzłowego 11.5 „Kształtowanie procesów demograficznych a rozwój społeczno-gospodarczy Polski”. Studia te zmierzają w kierunku identyfikacji grup regionalnych oraz, poprzez analizę kohortową, śledzenia w ich ramach postaw i zachowań prokreacyjnych rodzin w dłuższym horyzoncie czasu na przestrzeni dwóch pokoleń. Dostępne wyniki wstępnych studiów empirycznych upoważniają do uznania czynnika etnograficznego jako istotnie różnicującego procesy demograficzne w mikroskali. Niewątpliwie przedstawione rozważania nasuwać mogą szereg refleksji i uwag dyskusyjnych, tym niemniej wydaje się, że identyfikacja mechanizmów generujących te procesy w ujęciu lokalnym może być dokonana wyłącznie drogą wielodyscyplinarnych dociekań, a w późniejszych etapach badań empirycznych.

THE ROLE OF FAMILY IN A TRANSMISSION OF REGIONAL CULTURE AND ITS EFFECT ON PROCREATION

Summary

The results of initial theoretical and empirical studies conducted in the framework of the crucial problem 11.5 „Formation of the demographical processes and a socio-economic development of Poland” indicate that a cultural factor is one of the factors differentiating demographical processes in a microscale in an intergenerational handling. Identification of that factor on the grounds of procreational attitudes and behavior in families is not possible with the results of previous sociological, ethnographic and demographic surveys. The article attempts at problem formulation with the discussion being conducted on the borderline of the three mentioned scientific disciplines. The complexity of culture, its functional character as well as the basic elements constituting it: hierarchies of values, attitudes, socio-moral norms, customs, patterns and models shaping a system of human convictions are including the questions of procreation within the range of culture. A family is forming its image by means of the impact of a general national culture and of particular subcultures. A differential influence on the parental attitudes is yielded mostly by the regional culture. Many institutions and groups participate in the transmission of culture. Transfer of the regional culture takes a little avail of institutionalized forms and is performed by fulfilling a socializing function by the family. The family can perform both a role of subject and of object in the process of social changes. In reality it can combine those two functions remaining in a dialectical system with the society. On the one hand it undergoes processes of cultural dialectization but on the other it is able to secure the identity and

socio-cultural continuity to its members, by means of its subjectivity. The continuity and identity are manifested by maintaining the analogous world of values, norms and patterns of behavior generation after generation. It seems that a process of transmission secures similarities in an intergenerational handling of procreational attitudes and behavior characteristic for regional groups from which spouses are derived. The final solution of the problem can be brought about by the complex interdisciplinary empirical studies.